

ЗАГРОЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ В ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

THREATS AND PROSPECTS OF BUSINESS ACTIVITY IN UKRAINE DURING THE WAR AND POST-WAR PERIOD

Підприємництво являє собою основу функціонуючої ринкової економіки, несе у собі необхідні передумови якісних змін в системі економічних відносин та діяльності суб'єктів господарювання. Метою дослідження є оцінка середовища функціонування підприємництва в Україні в воєнний та післявоєнний період. В основу дослідження покладено анкетування, яке проводилося за участі менеджерів вищої ланки управління 1284 українських підприємств та було спрямоване на оцінку загроз і перспектив розвитку підприємництва в Україні. З використанням методу кластерного аналізу, тесту на причинність Грейнджера, методу графів та MICMAC-аналізу визначено особливості розвитку підприємництва в умовах війни. Структуризація загроз дозволила визначити пріоритетні, превентивне та реактивне реагування на які дозволить мінімізувати їх негативний вплив на підприємницьку діяльність, а використання перспектив, зумовлених євроінтеграцією – вийти з кризи та забезпечити стійкий розвиток в перспективі.

Ключові слова: євроінтеграція, підприємницька діяльність, загрози, перспективи, воєнний період.

УДК 334.012.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure68-23>

Нескородєва І.І.

к.е.н., доцент,

Навчально-науковий інститут
«Каразінська школа бізнесу»,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Ян Буюнь

аспірант

Навчально-науковий інститут
«Каразінська школа бізнесу»,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Neskorodieva Inna

Educational and Scientific Institute

"Karazin School of Business",

V. N. Karazin Kharkiv National University

Yang Buyun

Educational and Scientific Institute

"Karazin School of Business",

V. N. Karazin Kharkiv National University

Entrepreneurship is the basis of a functioning market economy, and it carries the necessary prerequisites for qualitative changes in the economic relations system and business entities' activities. The economic efficiency of the state and the prospects for its development largely depend on the efficiency of business activity. Under these conditions, the war in Ukraine was a significant destructive factor in the development of entrepreneurship, which determined the study's relevance. The study aims to determine the threats and prospects for the recovery of entrepreneurial activity in Ukraine during the war and post-war period. The research is based on a survey conducted in August 2022 with the participation of top management managers of 1,284 Ukrainian enterprises. The study aimed to quantitatively assess threats and prospects for developing entrepreneurship in Ukraine. With the cluster analysis method, the peculiarities of entrepreneurship development in war conditions depend on geographical and branch affiliation. Based on the Granger causality test, the graphs method, and MICMAC analysis, the threats and prospects of entrepreneurial activity in Ukraine are structured according to their dependence and influence criteria and determined that the fundamental threats to the development of entrepreneurship generated by others are the decrease in demand for products, the threat of physical destruction, the unpredictability of the economic situation, the lack of state support, the reduction in the solvency of consumers, unpredictable actions of the state, the outflow of qualified personnel. The perspective of the development of entrepreneurship is related to European integration, which promotes access to new sales markets, the expansion of international partnership relations, the development of human capital due to the development of entrepreneurial abilities of owners and managers, flexibility, and criticality of their thinking. The structuring of threats made it possible to determine the priority, preventive and reactive responses which will minimize their negative impact on business activity and the use of prospects – to get out of the crisis and ensure sustainable development in the future.

Key words: European integration, entrepreneurial activity, threats, prospects, wartime.

Постановка проблеми. Підприємництво в ринкових умовах є основою добробуту суспільства та сталого розвитку держави, є фундаментом становлення та невід'ємним елементом ринкової економіки. Забезпечення правових засад для регламентації здійснення вільного, ефективного підприємництва та можливості безперешкодно заснувати свою підприємницьку справу; стимулювання поширення підприємницької діяльності у різних галузях економіки та серед різних верств населення; подолання необґрунтованих адміністративних бар'єрів для здійснення правомірної господарської діяльності, а також впровадження дієвої системи захисту цивільних прав найважливішим державним завданням є ключовими напрямками розвитку підприємництва та економіки держави. Проте, війна в Україні, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., внесла суттєві корективи в динаміку та напрямки розвитку підприємництва.

Відповідно до досліджень Центру розвитку інновацій, Офісу з розвитку підприємництва

та експорту за період війни (по липень 2022 р. включно) 19% суб'єктів підприємництва повністю зупинили свою роботу, 28% працює на 10–30% потужностей, 25% – на 40–60% потужностей. Війна не вплинула на діяльність 8% суб'єктів підприємництва і позитивно вплинула на 5%, для яких обсяги реалізованої продукції зросли [1].

За підсумками 2022 р. в наслідок адаптації бізнесу до нових умов господарювання (перепрофілювання, змінах в географічному розташуванні та ін.) прогнозується незначне покращення показників підприємницької діяльності порівняно з першими 6 міс. війни. Проте прогнозні показники залишаються нижчими порівняно з довоєнним періодом. Прогнозується, що за підсумками 2022 року 9% суб'єктів підприємництва припинить свою діяльність, 54% втратить більше половини доходів минулого року і лише 10% суб'єктів підприємництва отримають доходи на рівні минулого року, 6% – отримає ріст доходів від реалізації порівняно з минулим роком [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розвитку підприємництва за різних умов господарювання присвячені праці багатьох вчених. Зокрема, такими вченими, як О. Ходаківська [2], А. Юссеф [3], Л. Гойал [4], досліджувався розвиток підприємництва в умовах цифровізації економіки, К. Афавубо [5], К. Сейлі [6], С. Черчилль [7], І. Нескородєва [8–10] – розвиток підприємництва в умовах нестабільності. Проте, безпрецедентні для сучасної української економіки умови господарювання, пов'язані з війною в країні, негативними її проявами та перспективами розвитку, зумовили актуальність дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення загроз та перспектив відновлення підприємницької активності в Україні в воєнний та післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження базувалося на результатах анкетування, яке проводилося протягом серпня 2022 р. В анкетуванні взяли участь менеджери вищої ланки управління – представники 1284 підприємств різних галузей економіки, які функціонують в різних областях України. Анкетування направлене на визначення загроз та можливостей розвитку підприємництва в Україні в воєнний та післявоєнний період. Анкета побудована на основі результатів досліджень Центру розвитку інновацій, Офісу з розвитку підприємництва та експорту, які вивчали фактори, що гальмують розвиток

бізнесу в сучасних умовах [1]. Проте, на відміну від зазначених, це дослідження передбачало також вивчення перспектив розвитку підприємства, які оцінювалися в іноземних дослідженнях на прикладі інших країн [7].

Анкетування проводилося дистанційно з використанням гугл-форми та передбачало бальну оцінку рівня прояву загроз та перспектив розвитку для свого бізнесу. Питання оцінювалися в діапазоні 0–10 балів: чим вище значення балу, тим в більшій мірі проявляється певна загроза чи перспектива. Факторами, що забезпечують репрезентативність результатів дослідження, є:

1) широкий охоплення підприємств (1284 підприємств), що свідчить про достатність вибіркової сукупності при рівні значущості 0.01 [11];

2) охоплення всіх регіонів України. Географічна належність підприємств визначалася по області їх базування на момент анкетування;

3) анонімність результатів анкетування, добровільна участь та неупередженість респондентів;

4) надійність анкети, доведена шляхом розрахунку показника альфа Кронбаха. Розраховане в програмі Statistica 12 значення коефіцієнта склало 0.83 для загроз розвитку підприємництва та 0.81 для перспектив (табл. 1). Значення коефіцієнта належать діапазону 0.7–0.9, що свідчить про надійність анкети [12].

Використання кластерного аналізу методом ієрархічної кластеризації та k-середніх дозволило

Таблиця 1

Значення показника альфа Кронбаха для загроз та перспектив розвитку підприємництва в Україні в воєнний та післявоєнний період

Фактор загроз / перспектив	Значення альфа Кронбаха	Фактор загроз / перспектив	Значення альфа Кронбаха	Фактор загроз / перспектив	Значення альфа Кронбаха
<i>Загрози розвитку підприємництва</i>					
Dem	0.88	Phys	0.87	Logist	0.77
Pred	0.79	Sup	0.88	Fin	0.84
Solv	0.83	Stat	0.88	Oblig	0.73
Tax	0.89	Mater	0.90	Pers	0.75
Значення коефіцієнту альфа Кронбаха по блоку загроз					0.83
<i>Перспективи розвитку підприємництва</i>					
For	0.85	Mark	0.87	Abil	0.80
Think	0.80	Mob	0.83	Eur	0.76
Part	0.74				
Значення коефіцієнту альфа Кронбаха по блоку перспектив					0.81

Умовні позначення:

Загрози розвитку підприємництва: Dem – зниження попиту на продукцію / послуги; Phys – загроза фізичного руйнування; Logist – порушення логістичних маршрутів; Pred – непрогнозованість економічної ситуації; Sup – відсутність державної підтримки; Fin – проблеми з пошуком джерел фінансування; Solv – зниження платоспроможності споживачів; Stat – непередбачувані дії держави; Oblig – ризик невиконання фінансових зобов'язань зі сторони клієнтів; Tax – високі податки та збори; Mater – проблеми із закупівлею сировини та матеріалів; Pers – відтік кваліфікованих кадрів. *Перспективи розвитку підприємництва:* For – розширення зовнішньоекономічної діяльності; Mark – вихід на нові ринки збуту; Abil – розвиток підприємницьких здібностей власників, менеджерів; Think – розвиток гнучкості та критичності мислення керівників, персоналу; Mob – розвиток мобільності керівників, персоналу; Eur – євроінтеграція; Part – розширення міжнародних партнерських відносин

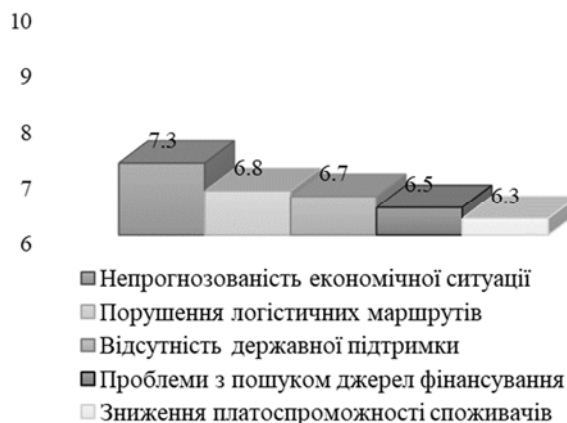
Джерело: побудовано автором

класифікувати загрози розвитку підприємництва за географічною ознакою. Пріоритетність і прояв загроз суттєво відрізняються для групи підприємств, що функціонують на території регіонів, де ведуться бойові дії (Донецька область, Луганська, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Миколаївська, Херсонська), та для підприємств на території інших регіонів. Адекватність результатів кластеризації підтверджена значеннями міжгрупової дисперсії, яке переважає внутрішньогрупове значення, F-критерієм, статистично значущим при рівні значущості 0.05.

Результати анкетування свідчать про те, що війна внесла суттєвий деструктив в розвиток підприємництва в Україні, що стосується в першу чергу тих регіонів, на території яких ведуться активні бойові дії. Загрози розвитку підприємництва на цих територіях пов'язані із зниженням

попиту на продукцію / послуги, загрозою фізичного руйнування, порушення логістичних маршрутів, непрогнозованістю економічної ситуації, відсутність державної підтримки (рис. 1). На територіях, де не ведуться бойові дії, основними загрозами розвитку підприємництва виявлені непрогнозованість економічної ситуації, порушення логістичних маршрутів, відсутність державної підтримки, проблеми з пошуком джерел фінансування, зниження платоспроможності споживачів.

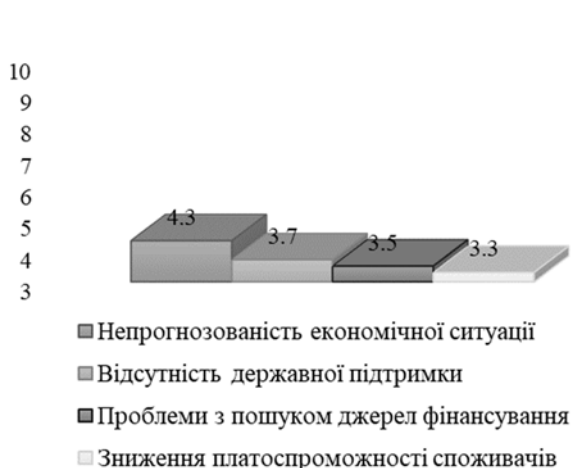
У розрізі галузей економіки пріоритетність та оцінки загроз відповідають середнім значенням по Україні відповідного регіону, за винятком ІТ-галузі. Підприємства цієї галузі незалежно від територіального розміщення, мають схожу ситуацію з вибіркою підприємств, які функціонують на територіях, де не ведуться бойові дії. В силу особливостей функціонування (можливий дистанційний

Території, де ведуться бойові дії

Території, де не ведуться бойові дії

Пріоритетність загроз за регіонами

Для ІТ-галузі

Для інших галузей

Пріоритетність загроз за галузями економіки

Рис. 1. Загрози розвитку підприємництва в Україні в воєнний і післявоєнний період та їх бальна оцінка

Джерело: побудовано автором

характер роботи, відсутність необхідності в виробничих, адміністративних приміщеннях, відсутність прив'язаності до концентрації ринків сировини чи збуту) дана галузь адаптувалася до нових умов господарювання та має менше загроз, порівняно з іншими галузями. Як наслідок, обсяг експорту комп'ютерних послуг за перше півріччя 2022 року становить 3,74 млрд дол. США, що на 23% більше ніж за аналогічний період попереднього року [13].

Перспективи розвитку підприємництва вбачаються в розширенні зовнішньоекономічної діяльності (6.3 балів), виході на нові ринки збуту (6 балів) за рахунок більшої лояльності європейських країн до України. Серед перспектив виділено також розвиток людського капіталу за рахунок розвитку підприємницьких здібностей (5.4 балів), гнучкості та критичності мислення (5.1 балів), мобільності (4.6 балів).

Перспективи розвитку підприємництва за регіонами не відрізняються за пріоритетністю та рівнем прояву. Війна однаково позитивно вплинула на розширення можливостей євроінтеграції та розвиток людського капіталу у всіх регіонах.

Для структурування загроз та перспектив розвитку підприємництва в умовах війни та післявоєнний період використано метод графів. Вершини графів сформовані загрозами та перспективами розвитку підприємництва, ребра – причинно-наслідкові зв'язки між ними, установлені на основі використання тесту на причинність Грейнджера в програмі EViews 10. Використання цього тесту стало можливим у зв'язку із стаціонарним характером даних, перевірених за розширеним тестом Діккі-Фуллера.

На основі встановлених взаємозв'язків з використанням діаграми МІСМАС-аналізу побудовано діаграму «вплив-залежність». Показник впливу розрахований як кількість загроз / перспектив, на які прямо чи опосередковано впливає дана загроза / перспектива. Показник залежності відображає кількість загроз / перспектив, які впливають на дану.

Можливий діапазон даних розділений на чотири рівних за інтервалом значень квадранти, що відображають:

- 1) незалежні загрози / перспективи – ті, які не залежать від інших, проте впливають на них;
- 2) залежні загрози / перспективи – ті, які залежать від інших і не впливають на них;
- 3) автономні загрози / перспективи – ті, які не залежать і не впливають на інші;
- 4) сполучні загрози / перспективи – ті, які залежать і впливають на інші [14].

Особливий інтерес становлять незалежні та автономні загрози та перспективи (рис. 2), з огляду на те, що вони не спричинені впливом інших загроз / перспектив і здійснюють істотний вплив або на інші умови підприємницької діяльності (у випадку незалежних загроз / перспектив), або на показники прибутковості, платоспроможності підприємств (у випадку автономних загроз / перспектив). До цих категорій загроз відносяться: зниження попиту на продукцію / послуги, загроза фізичного руйнування, непрогнозованість економічної ситуації, відсутність державної підтримки, зниження платоспроможності споживачів, непередбачувані дії держави, відтік кваліфікованих кадрів.

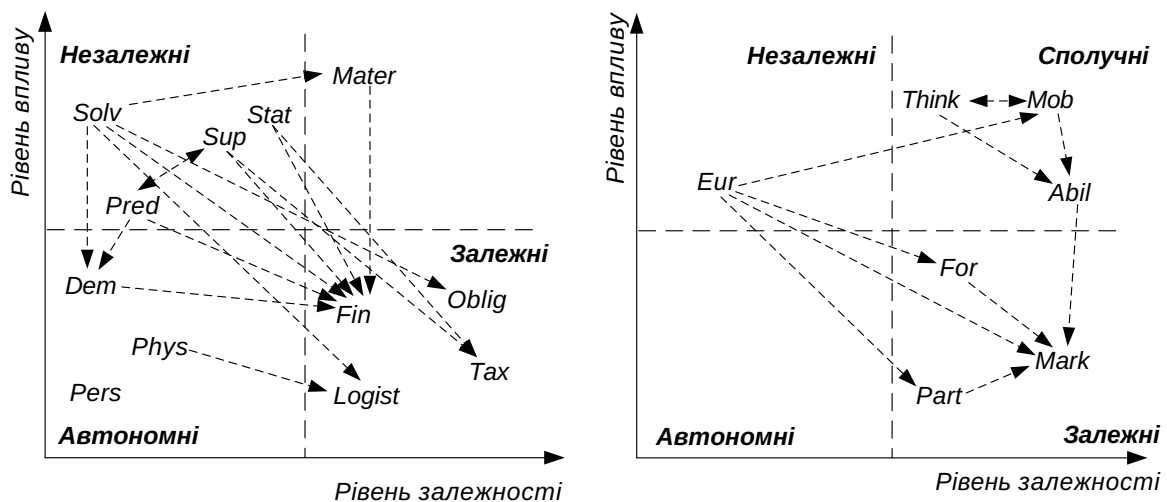

Рис. 2. Матриця «вплив-залежність» загроз / перспектив розвитку підприємництва в Україні в воєнний і післявоєнний період

Умовні позначення відповідають табл. 1

Джерело: побудовано автором

До автономних та незалежних перспектив відноситься євроінтеграція, яка створює умови для розширення зовнішньоекономічної діяльності, виходу на нові ринки збуту, розширення міжнародних партнерських відносин, розвитку мобільності керівників, персоналу і тим самим – розвитку підприємницьких здібностей власників, менеджерів, гнучкості та критичності мислення керівників, персоналу.

Категорії залежних та сполучних загроз / перспектив є похідними, такими, що породжуються впливом інших. Ефективне управління цими факторами можливе за рахунок розробки превентивних та реактивних заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу базових загроз (незалежних та автономних) на підприємницьку діяльність в Україні, та заходів з використання перспектив розвитку підприємництва.

Висновки. За результатами дослідження визначено пріоритетні загрози та перспективи розвитку підприємництва в Україні в умовах війни та післявоєнному періоді, здійснено їх структурування. Зниження попиту на продукцію, загроза фізичного руйнування, непрогнозованість економічної ситуації, відсутність державної підтримки, зниження платоспроможності споживачів, непередбачувані дії держави, відтік кваліфікованих кадрів є базовими загрозами розвитку підприємництва, які породжують інші. Перспектива розвитку підприємництва вбачається в євроінтеграції і таких її наслідках, як розширення зовнішньоекономічної діяльності, вихід на нові ринки збуту, розвиток людського капіталу, що дозволить частково нівелювати вплив загроз та вийти з кризи. Перспективами подальших досліджень в цьому напрямку є розробка стратегій розвитку підприємництва в Україні з акцентом на євроінтеграцію.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стан та потреби бізнесу в Україні: відмінності в оцінках місцевої влади та бізнесу. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15213> (дата звернення: 10.09.2022).
2. Моделі підприємництва в умовах інноваційної економіки та економіки знань: управління ресурсами та витратами / О. В. Ходаківська та ін. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 5–11.
3. Youssef A. B. Digitalization of the economy and entrepreneurship intention *Technological Forecasting and Social Change*. 2021. Vol. 164. 120043. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162518301768> (дата звернення: 10.09.2022).
4. Goyal L. Exploring frugal innovation in social entrepreneurship: Insights from emerging economies. *Organizational Dynamics*. 2021. Vol. 50, Is. 2, 100782. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0090261620300346> (дата звернення: 10.09.2022).
5. Afawubo K., Noglo Y. A. ICT and entrepreneurship: A comparative analysis of developing,

emerging and developed countries. *Technological Forecasting and Social Change*. 2021. 121312. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162521007447> (дата звернення: 10.09.2022).

6. Seiglie C. Economic Costs and Consequences of War. Academic Press, 2022. P. 151–156.
7. Churchill S. A., Munyanyi M. E., Smyth R., Trinh T.-A. Early life shocks and entrepreneurship: Evidence from the Vietnam War. *Journal of Business Research*. 2021. Vol. 124. P. 506–518.
8. Neskoroдева I., Pustovgar S. An Approach to Predicting the Insolvency of Ukrainian Steel Enterprises Based on Financial Potential. *Journal of Eastern European and Central Asian Research*. 2015. Vol 2. No. 2. P. 44–55.
9. Нескородева I., Ян Б. Трансформація сутності поняття «підприємництво» в умовах інформатизації корпоративного сектору. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/890> (дата звернення: 10.09.2022).
10. Нескородева I. I. Особливості функціонування фондового ринку України. *Вісник НБУ*. 2013. № 2 (204). С. 36–42.
11. Taherdoost H. Determining Sample Size; How to Calculate Survey Sample Size. *International Journal of Economics and Management Systems*. 2017. № 2. P. 237–239.
12. Hair J. F., Hult G. M., Ringle C. M., Sarstedt M. A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2017.
13. Експортна ІТ-індустрія продовжує підтримувати економіку України. URL: <https://itukraine.org.ua/eksportna-%D1%96t-galuz-prodovzhu%D1%94-p%D1%96dtrimuvati-ekonom%D1%96ku-ukra%D1%97ni.html> (дата звернення: 10.09.2022).
14. Romano A. L., Ferreira L.M.D.F., Caeiro S.S.F.S. Modelling Sustainability Risk in the Brazilian Cosmetics Industry. *Sustainability*. 2021. № 13, 13771. DOI: <https://doi.org/10.3390/su132413771>.

REFERENCES:

1. Decentralization (2022) Stan ta potreby biznesu v Ukraini: vidminnosti v otsinkakh mistsevoi vlady ta biznesu [State and needs of business in Ukraine: differences in assessments of local authorities and business]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/15213> (accessed: 10.09.2022).
2. Khodakivska O. V., Hnatenko I. A., Dyachenko T. O., Sabiy I. M. (2021) Modeli pidpryyemnytstva v umovakh innovatsiyanoi ekonomiky ta ekonomiky znan': upravlinnya resursamy ta vytratamy [Entrepreneurship models in the conditions of innovative economy and knowledge economy: resource and cost management]. *Investments: practice and experience*, no. 15, pp. 5–11.
3. Youssef A. B., Boubaker S., Dedaj B., Carabregu-Vokshi M. (2021) Digitalization of the economy and entrepreneurship intention. *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 164, 120043. Available at <https://usnd.to/2q9g> (accessed: 10.09.2022).

4. Goyal L. (2021) Exploring frugal innovation in social entrepreneurship: Insights from emerging economies. *Organizational Dynamics*, vol. 50, is. 2, 100782. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0090261620300346> (accessed: 10.09.2022).
5. Afawubo K., Noglo Y. A. (2021) ICT and entrepreneurship: A comparative analysis of developing, emerging and developed countries. *Technological Forecasting and Social Change*, 121312. Available at : <https://usnd.tol2q90> (accessed: 10.09.2022).
6. Seiglie C. (2022) Economic Costs and Consequences of War. Academic Press, pp. 151–156.
7. Churchill S. A., Munyanyi M. E., Smyth R., Trinh T.-A. (2021) Early life shocks and entrepreneurship: Evidence from the Vietnam War. *Journal of Business Research*, vol. 124, pp. 506–518.
8. Neskorođeva I., Pustovgar S. (2015) An Approach to Predicting the Insolvency of Ukrainian Steel Enterprises Based on Financial Potential *Journal of Eastern European and Central Asian Research*, vol. 2, no. 2, pp. 44–55.
9. Neskorođeva I., Yan B. (2021) Transformatsiya sutnosti ponyattya «pidpryemnytstvo» v umovakh informatyzatsiyi korporatyvnoho sektoru [Essence transformation of the entrepreneurship concept in the conditions of the corporate sector informatization]. *Economy and Society*, no. 33. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/890> (accessed: 10.09.2022).
10. Neskorođeva I. I. (2013) Osoblyvosti funktsionuvannya fondovoho rynku Ukrayiny [Features of the stock market of Ukraine]. *Bulletin of the NBU*, no. 2 (204), pp. 36–42.
11. Taherdoost H. (2017) Determining Sample Size; How to Calculate Survey Sample Size. *International Journal of Economics and Management Systems*, no. 2, pp. 237–239.
12. Hair J. F., Hult G. M., Ringle C. M., Sarstedt M. (2017) A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
13. IT Ukraine (2022) The export IT industry continues to support Ukraine's economy. Available at: <https://itukraine.org.ua/eksportna-%D1%96t-galuz-prodovzhu%D1%94-p%D1%96dtrimuvati-ekonom%D1%96ku-ukra%D1%97ni.html> (accessed: 10.09.2022).
14. Romano A. L., Ferreira L.M.D.F., Caeiro S.S.F.S. (2021) Modelling Sustainability Risk in the Brazilian Cosmetics Industry. *Sustainability*, no. 13, 13771. DOI: <https://doi.org/10.3390/su132413771>.